

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

135:3 • 2015

Sören Wibeck, *Indiens historia* (Lund: Historiska media 2014). 383 s.

Sören Wibeck var fram till sin bortgång i slutet av 2012 journalist på Sveriges Radios samhällsredaktion med inriktning mot politik och religion. Under 25 år hade han då rest regelbundet i Indien och intervjuat historiker, författare, politiker, religiösa ledare, aktivister med flera. Författarens stora förtrogenhet med indiskt samhällsliv och kultur lyser igenom på nästan varje sida och gör boken vida mer spännande än de monografier som tidigare funnits på svenska, som Erik Grens *Indiens historia* (1969) eller Karl Reinhold Haellquist och Inger Sondén Haellquists *Indiens och Pakistans historia* (1970). Den fyller därmed inte bara en lucka utan själva greppet på ämnet känns uppfriskande, det vill säga blandningen av journalistiskt reportage och insiktsfull historieskrivning.

För att underbygga sin egen framställning eller hitta svaren på vetenskapliga kontroverser och dilemman reser författaren runt i landet och samtalat med välkända indiska historiker. Det kan handla om den i Indien numera starkt ifrågasatta teorin om en arisk invasion, om orsakerna till islams snabba spridning på 1300- och 1400-talen och vilka samhällsklasser som konverterade till den nya läran, varför ett kommersiellt företag som det brittiska ostindiska kompaniet lyckades dominera större delen av subkontinenten, järnvägarnas ekonomiska betydelse i ett brittiskt respektive indiskt perspektiv och hur det trauma som delningen av subkontinenten innebar alltjämt lever vidare i muntliga berättelser.

Förtjänsterna med en sådan historieskrivning, förutom att den ger liv åt framställningen, är att nya forskningsrön presenteras direkt för läsaren. Författaren motiverar själv sitt arbetssätt med att historia är ett ämne i rörelse där analyser, tolkningar och förklaringar presenteras på skilda sätt och där nya rön och insikter hela tiden förändrar tolkningarna. En sådan hållning måste dock bygga på en tydligt redovisad historiesyn. Nya rön och insikter

måste kunna sättas in i ett mönster och här tycker jag att framställningen brister i konsekvens.

Vems historia är det som beskrivs, ur vems synvinkel och vilka är författarens egna implicita teorier? Några svar på dessa frågor ges inte i bokens inledningskapitel, som i stället bär den mystifierande och provocerande titeln "Hinduers bristande känsla för historia". Om jag förstår författaren rätt är det de brittiska orientalisternas kliché om hinduers påstådda historielöshet som åsyftas, men uppfattningen om att en inhemsk historisk tradition saknas tas också som intäkt för de stora svårigheter som det innebär att skriva Indiens historia. Det stora problemet, skriver Wibeck, är bristen på källor, i synnerhet texter utanför de religiösa texterna.

Indiens historia som den framställs i otaliga läroböcker är i hög grad resultatet av tidiga brittiska forskares iakttagelser och deras tolkningar av sanskritlitteraturen. Den senare speglade synen hos en brahmansk elit, som inte överensstämde med den hos majoriteten av befolkningen. Den författare som vill frigöra sig från den rådande traditionen måste därför även kunna persiska (mogulernas språk), bengali, telugu, tamil med flera indiska språk. Ur den synvinkeln är problemet inte bristen på texter utan svårigheterna att tränga bakom språkliga och kulturella barriärer med hänsyn tagen till den skrivkunniga elitens klass och kasttillhörighet. Det är med andra ord en formidabel uppgift.

Bokens kanske främsta förtjänst är dess fokus på den politiska och religiösa historien och sammanvävningen mellan dessa. En rad företeelser i det indiska samhället, som sker och har skett under religionens paraply, men i själva verket handlat om fördelningen av makt och resurser, blir på så sätt begripliga. Samtidigt visar författaren hur starkt närvarande historien är i många indiers liv och varför historia är ett så politiskt kontroversiellt ämne i dagens Indien. I samtal med ortodoxa och nationalistiska hinduer försöker han förstå deras åskådning och hur historien både mytologiseras och politiseras i religionens namn. Valutgången 2014 med hindunationalisternas återkomst till makten gör denna fråga än mer aktuell.

Vad som är bokens styrka är också dess svaghet. Framför allt lyser den sociala och ekonomiska historien med sin frånvaro. Det är problematiskt eftersom det långsiktiga perspektivet, det vill säga de strukturella och institutionella förändringarna, förloras ur blickfånget till förmån för en mer närsynt och aktörsinriktad historieskrivning. Samtidigt är det en historia ur de styrandes synvinkel, oavsett om dessa är hinduiska kungar, mogulkejsare, ostindiska kompaniet, brittiska kronan eller indiska kongresspartiet, medan levnadsvillkoren för folkmajoriteten bara berörs flyktigt. Det skulle kunna invändas att ju längre tillbaka i historien vi rör oss desto svårare blir det att få en uppfattning om levnadsförhållandena, men genom persiska

och särskilt brittiska källor vet forskarna ändå en hel del.

Från att ha dominerats av en imperialistisk orientalistisk syn, enligt vilken Indiens modernisering tillskrevs det brittiska styrets välsignelsebringande inflytande, betonade nationalistiska historiker i början av 1900-talet i stället det koloniala arvet som orsaken till underutvecklingen. Denna kritik mot kolonialismen kom efter självständigheten att utgöra den ideologiska basen för en politik med inriktning på självtillit och statlig styrning i stället för briterernas *laissez-faire*-politik. Enligt det dominerande paradigmet var utveckling och underutveckling respektive industrialisering och avindustrialisering två sidor av samma mynt. Ekon av en sådan historiesyn finns också i Wibecks bok.

Med dagens globalisering, liberalisering och snabba tillväxt är det en uppfattning som börjat förlora terräng även bland indiska historiker. Enligt specialisten på Indiens koloniala historia, Tirthankar Roy, är det rimligare att betrakta Indien och Storbritannien som två olika mynt, vilka påverkades av globala krafter och sitt ömsesidiga beroende, men också av sina olikheter. I så måtto skymmer den ensidiga fokuseringen på externa faktorer en rad interna utvecklingshinder, som ett lågproduktivt jordbruk, en outvecklad industri och tjänstesektor, låg utbildningsnivå och begränsade investeringsmöjligheter.

Sören Wibecks indiska historia är välskriven, idérisk och briljant i sina enskildheter, men med sitt ideografiska perspektiv lyckas den sämre med att begripliggöra dynamiken i det historiska skeendet. Kanske är det symtomatiskt att boken, förutom några rader i inledningskapitlet, inte alls behandlar det trendbrott som de senaste årtiondenas snabba ekonomiska tillväxt innebär. Bakgrunden för en förståelse av orsakerna till den utvecklingen saknas helt enkelt i Wibecks bok.

Stockholms universitet

PER HILDING

Anna Lihammer, *Vikingatidens härskare* (Lund: Historiska media 2012). 271 s.

Vikingetiden er alle vegne for tiden, både i underholdningsindustrien og forskningsverdenen. Anna Lihammers bog om *Vikingatidens härskare* er skrevet før denne populistiske bølge tog fat, men vil sikkert nyde godt af dette. Det betyder også at der for tiden af mange bøger publiceret og på vej om vikingetiden som konkurrerer om de samme læsere, hvilket stiller et højt krav til disse bøger. *Vikingatidens härskare* er skrevet til den historisk-arkæologi interesserede privat person, den er letlæselig med mange flotte billeder.

Lihammers formål med bogen er at bringe vikingetiden ud fra den skygge af nationalisme, som hun argumenterer for har overskygget og påvirket forskningen alt for længe til en bredere befolkning. Hun vurderer at denne nationalisme med fokus på konger og krigere der viser fortidens storhedstid har domineret og skabt det billede af vikingetiden som eksisterer hos den almene befolkning i dag. For Lihammer er dette nationalistiske billede, denne chauvinisme, synonymt med en neglekt af kvinders betydning og rolle i samfundet, dette viser hun ganske overbevisende især sidste halvdel af bogen. Det er desværre også men denne tilgang hun skaber det største brist ved bogen, da hun prøver de første 150 sider at beskrive den generelle historiske og samfundsmæssige udvikling, og her fejler at inkorporere kvinder. Det er først på side 64 at kvinder først virkelig nævnes og her kun som døtre, koner, og dronninger. Det er først fra kapitlet "Den livsvigtiga kulten" fra side 123 at vigtigheden af Lihammers tese bliver lagt frem.

Denne første halvdel af bogen er den del som har det mest nationalistiske perspektiv, ud fra ordets klassiske betydning, idet Lihammer veksler naturligt mellem de forskellige områder i Skandinavien. Manglen af fokus på genus og lavere socialklasser i denne første halvdel af bogen kan begrundes med Lihammers valgte fokus på at kigge på vikingetidens herskere og kan derfor overses. Overraskende er den store teknologiske udvikling der fandt sted fra jernalder til vikingetid inden for skibsbyggeri udeladt, som man ellers ville forvente at finde i sådan et værk skrevet af en historisk-arkæolog, og kun et par sider bliver brugt på de togter der gik øst og vest, imens vikingernes opdagelse af Amerika er relegeret til to sider. Til gengæld bliver måden hvorpå vikingerne levede, udøvede magt og interagerede med hinanden gennemgået fyldegørende og Lihammer bruger et kapitel på den udvikling som aristokratiets godser og centralpladserne gennemgår fra sen jernalder til begyndelsen af middelalderen, elegant gjort med tanke på hvor arkæologitugt emnet kan have en tendens til at være.

Bogens anden halvdel som primært handler om vikingetidens religioner, begravelsesritualer og grave er fokus på grave med kvinder, fællesgrave og andre materielle fund der har været oversete både af gammel og nyere forskning. Det er i Lihammers behandling af vikingetiden grave hvor at hendes ekspertise virkelig skinner igennem, disse bliver gennemgået nøgternt og interessevækkende, og hun skifter elegant mellem forskellige grave, fund og fundsteder. Hendes diskussion af grave der muligvis har tilhørt vølver er interessant, navnlig vølvernes stave. En anden vigtigt pointe Lihammer har omkring gravene, er de flydende genusgrænser i vikingetiden som har gjort at arkæologerne har ignoreret mandegrave med kvindeudstyr. Disse kapitler får en til at ønske at bogen hed "Vikingatidens grave", da dette ville på mange måder ville være en mere passende titel. Selvom denne anden halvdel af

bogen er meget mere spændende og levende skrevet er fokus primært på fund gjort i Sverige og Skåne, og kun med enkelte danske eksempler, næsten ingen norske, og ingen vikingegrave fra øst eller vest rejsende vikinger. For en svensk læser ville dette måske ikke fremstå så tydeligt, men blandt andet manglen af norsk kildemateriale er en kilde til frustration for denne anmelder. Til gengæld er det her at kildematerialet er mest varieret og overaskende nok er Lihammer mere kritisk omkring de skriftlige kilder, når man ser bort fra sagaerne, end de materielle fund, men som Lihammer selv siger side 32: "Alting är ju inte materiellt."

Nogle vil måske mene at denne anmeldelse er hård i sin kritik, især med tanke på at bogen tilbage i 2012 vandt årets bog om svensk historie. Bogen er da også udmærket, med en del spændende pointer, og var på sin vis et genembrud for tre år siden, men der er som sagt blevet publiceret mange bøger om emnet, både på de skandinaviske sprog og på engelsk og en del af disse er bedre skrevet, med bedre balance mellem både genus og bedre overblik over, både for privat personer men også for historikere såvel som arkæologer. En af de bedre af disse er Anders Winroths bog fra 2014, *The Age of Vikings*, som på mange måder opnår på et højere plan alt det som Lihammer hævder at ville med sin bog.

Lunds universitet

KERSTIN HUNDAHL

Kristina Fjelkestam, Helena Hill & David Tjeder (red.), *Kvinnorna gör mannen: Maskulinitetskonstruktioner i kvinnors text och bild 1500–2000* (Göteborg: Makadam 2013). 352 s.

Maskulinitetsforskningen har længe dominerats af teorier om att manlighet främst konstrueras homosocialt, i relation till andra män snarare än heterosocialt, i samspel mellan män och kvinnor. Detta framhåller redaktörerna till antologin *Kvinnorna gör mannen*.

Hur kvinnor betraktat och konstruerat män och manlighet har sällan belysts på ett systematiskt sätt i den historiskt inriktade genusforskningen. Den här boken lyfter därför fram kvinnors beskrivning av manlighet under olika historiska skeden – från tidigmodern tid fram till idag – med hjälp av brev, dagböcker, skönlitteratur och politiska texter. I ett bidrag används dock inte text som källa, utan film. Filmvetaren Tommy Gustafsson skriver om regissören och producenten Karin Swanström, en "kvinna med makt att skapa manlighet" (s. 77), som gjorde ett stort antal filmer, främst komedier, under svensk mellankrigstid. Författaren konstaterar att Swanströms

filmer påfallande ofta innehåller starka kvinnliga karaktärer, där problem och bekymmer tas upp ur en kvinnlig synpunkt. I gengäld har de manliga filmkaraktärerna avmaskulinerats. En fråga att ställa, menar Gustafsson, är därför om tidigare forskning har rätt i att Swanström rättade in sig i det patriarkaliska ledet? Var inte hennes filmer i stället "subversiva interventioner" (s. 93) riktade mot samma patriarker?

Historikern Anu Lahtinen, som analyserar högreståndskvinnors brev från 1500-talet, identifierar dåtida konstruktioner av den goda manligheten. Aristokratins män skulle ha en beskyddande och stödjande hållning gentemot kvinnor, främst inom den egna släktkretsen. Förutom trohet mot Gud och kungen var lojalitet mot familj och släkt dominerande normer, som i det undersökta materialet ofta används retoriskt för att främja brevskrivarens egna intressen.

Historikern My Helsing analyserar hertiginnan Charlottes dagbok från slutet av 1700-talet. Högreståndsidealen för manlighet hade nu förskjutits mot en betoning på det performativa hos män i ett vidgat offentligt rum. Förmågan att uppträda i umgängeslivet, att konversera och behaga blir i dagboken positiva manliga egenskaper. Dock, få historiska stereotyper är så lätta att frammana som 1700-talets manliga aristokrater, konstaterar Helsing; forskningen har inte tillräckligt uppmärksammat flitens och duglighetens betydelse som framträdande mansideal, det vill säga normer som annars kopplas samman med 1800-talets framväxande borgerlighet.

Borgerliga manlighetsideal finns som en teoretisk tråd i flera av bokens bidrag. I litteraturvetaren Elisabeth Manséns nyläsning av Mary Wollstonecrafts *A Vindication of the Rights of Woman* får de förnuftiga och moraliskt ansvarskännande männen det största gillandet. Jämfört med tidens andra filosofer, som Rousseau, hade Wollstonecraft inte en könskomplementär ansats, varför de ideala manliga egenskaperna var eftersträvsvärda även för kvinnor.

Även i Fredrika Bremers "Hertha", som analyseras av litteraturvetaren Anna Bohlin, är egenskaperna som Yngve i boken har, nämligen förnuft och frimodighet, självklara ideal också för Hertha. Det som hindrar Hertha att utveckla en sådan fullödlig karaktär är bristen på frihet och medborgarskap. Den ideala mannen behövdes som draghjälp för kvinnor i deras emancipation.

Mannen som hjälp (eller hinder) i kvinnors emancipatoriska projekt är temat också för litteraturvetaren Kristina Fjelkestam. Med utgångspunkt i tanken om den manliga musan för kvinnor i deras konstnärliga utveckling, analyserar hon tre kvinnliga författare, bland andra Charlotte Leffler, under drygt 100 år. De manliga musorna hänförs till tre kategorier: moatjéer, motståndare och mentorer, och får plats i kvinnornas liv bara i den mån de

förmår låta dessa utöva sin konstnärliga verksamhet, utan hinder.

Ann-Charlotte Leffler analyseras även av litteraturvetaren Claudia Lindén. Leffler kritiserar en maskulinitet som är konstruerad kring skarpa könsskillnader. Dessa män är så fångna i sina föreställningar om vad som konstituerar manlighet i relation till kvinnlighet, att de går miste om kärlekens möjligheter; de blir offer för den "maskulina fantasins tragik". (s. 250).

Flera av bokens bidrag fungerar i ett intertextuellt samtal, till exempel om mansidealets koppling till familjen. I 1500-talsbrev är den ideala mannen beskyddare och vapendragare till förmån för familj och större släkt, medan det bland konkurrerande mansideal på 1700-talet fanns plats för franske kungen Ludvig XVI:s ideal som hemkär, monogam familjefader, i skarp kontrast till kungarna som hjältar på slagfältet. Oron hos kvinnor för utpräglat homosociala miljöer är kärnan i en annan intertextuell kommunikation. Wollstonecraft betonar de sexuella riskerna med enkönade miljöer, medan hertiginnan Charlotte med avsky beskriver Gustaf III:s supéer som "antika backanaler" (s. 177) och uttrycker missnöje med att män utestängde kvinnor vid hovet.

Gemensamt för flera bidrag är tanken om manlighet och (med)borgerlighet som oskiljaktiga begrepp. Historikern Ann-Catrin Östman påvisar centrala mansideal konstruerade av den finländska kvinnosakskvinnan och politikern Hedvig Gebhard i hennes texter om Kooperation och andelsrörelse i det tidiga 1900-talets Finland: att vara en hederlig, flitig och duglig man, men också en kärleksfull make som på ett nytt sätt skulle dela på hushållssysslorna med sin kvinna.

Om flertalet av bokens texter lyfter fram kvinnors konstruktioner av manlighet som ett instrument i den kvinnliga emancipationen, så visar idéhistorikern Helena Hill upp exempel på motsatsen. Kvinnliga debattörer, forskare och journalister slog på 1980-talet larm om risken med mjukismännen, de demaskuliniserade männen, som kvinnor uttryckte oro för. Männen förlorade i sexuell attraktion, och de blev konkurrenter om kvinnors självförverkligande som förälder och familjens centralpunkt. Diskussionen, som fick ett visst genomslag i medierna, kan ge intrycket av att vara aparta inslag, men är egentligen tecken på att diskurser om män i bredd med kvinnor och om jämställda fäder fortfarande var svagt förankrade i en bredare svensk opinion.

Antologin *Kvinnorna gör männen* är en rik produkt. Här finns många spännande och uppslagsrika analyser och massor av nya kunskaper att hämta. Den har en vacker layout och snygga illustrationer. Omslagsbilden är kongenial. Två bidrag gjorde ett särskilt starkt intryck på mig. I en studie av tio kärleksromaner i Harlequinserien frågar sig medievetaren Anja Hirdman vad dessa "framgångsrika kärleksfantasier" (s. 30) består av? Hennes

analys sätter "blicken" i centrum för romanförfattarnas berättartekniska grepp. Blicken som den här gången inte den är manliga, utan den kvinnliga blicken, är det som skapar tillblivelsen av den ömsesidiga kärleksrelationen. Män uppmuntrar kvinnor att se och gör sig själva till objekt för den lustfyllda kvinnliga blicken. De intensiva kroppsupplevelserna som följer på det första utbytet av blickar gör kvinnan till subjekt, inte objekt. Hon får sitt själv bekräftat och blir en hel människa. Så ser dramaturgin ut i de analyserade populärromanerna. I en elegant avslutning, med distanserande effekt, ger Hirdman ordet till psykoanalytikern Jacques Lacan: En annans blick kan aldrig bekräfta självet på det sätt som den iakttagna vill bli sedd. I stället finns bristen och begäret ständigt med i tillblivelsen av det mänskliga självet. Av Hirdmans artikel förstår vi dock att dessa insikter inte styr framställningen av Harlequinromaner – därav framgången som populärlitterär produkt.

Inger Littberger Caisou-Rousseau bidrar med en studie över Selma Lagerlöfs arbete med Löwensköldsromanerna vid mitten av 1920-talet. Den manliga huvudpersonen, prästen Karl-Artur Ekenstedt, går från storhet till fall och slutligen i någon mån tillbaka till storheten, då han åter stiger upp i predikstolen. I skrivandets process skymtar Lagerlöfs (som vid den här tiden nått stor popularitet och blivit närmast folkkär) skräck för att glida över i taskspeleriets domäner genom att "börja skriva i följetongsform med skvallret som intrigens motor". Karl-Artur förfaller, demaskuliniseras och uppträder på en skojarvagn på marknadsplatser. Genom att återupprätta Karl-Artur som man och förkunnare lyckas Lagerlöf besegra sig själv i sin författarkris. Men hon har ändå kapitulerat inför den som verkligen har makten, menar Littberger, nämligen mannen, "ingivelsens furste" (s. 285).

Södertörns högskola

HELENE CARLBÄCK

Kari Tarkiainen & Ülle Tarkiainen, *Provinsen bortom havet: Estlands svenska historia 1561–1710* (Helsingfors & Stockholm: SLS & Atlantis 2013). 379 s.

Trots att Estland ligger bara en nattkryssning från Sverige är det ett land som är ganska okänt för de flesta svenskar. För den som är intresserad kan det å andra sidan vara svårt att få tag på någon ny övergripande svenskspråkig litteratur om landets historia. Därför är boken *Provinsen bortom havet* av Kari och Ülle Tarkiainen ett värdefullt tillskott för dem som, av professionella skäl eller bara av rent intresse, vill fördjupa sig i Estlands historia under den svenska tiden.

Själva begreppet Estland är besvärligt om man använder det i historisk

tid. Det historiska Estland är bara en del av den nutida staten som dessutom innehåller områden som ingick i andra administrativa områden: södra delen ingick i Livland med centrum i Riga, Ösel behandlades separat och Narva var en del av Ingermanland. Det är dagens Estland som fungerar som utgångspunkt för boken, men naturligtvis går det inte alltid att begränsa sig hit. Det som hände i den viktiga staden Riga berörs därför av naturliga skäl flera gånger.

Boken ger en omfattande översikt över den estniska historien under den svenska tiden, såväl den ekonomiska som den sociala och politiska utvecklingen. Politiskt sett berör den hur Sverige tillägnade sig området och hur man från svensk sida manövrerade sig mellan riksintressena, det starka ridderskapet och de rika städerna. Den svenska politiken var inte heller på något sätt konsekvent, utan det fanns stora skillnader, beroende på om Sverige styrdes av högadliga förmyndarregeringar eller en kungamakt med mer eller mindre absoluta ambitioner. Det karolinska enväldet kom i grunden att förändra också det estniska samhället.

I dagens Estland prats det ofta om "den goda svenska tiden", men hur var det? Om man ser till allt vad som hände under denna tid – krig och plundringar, missväxter och pesten på lika vanliga som ovälkomna besök, borde svaret vara enkelt. Men ändå är det idag en vanlig föreställning i Estland om att den svenska tiden var en bra tid. Dessa föreställningar är naturligtvis något som författarna måste beröra.

Så mycket är emellertid klart att det bland dem som bodde i det estländska området fanns det ingen samsyn när det gällde bokslutet för den svenska tiden. Därtill var de ekonomiska och kulturella skillnaderna för stora. Om bönderna såg positivt på tiden innan de blev ryska undersåtar, så blev den tid som kom en gyllene period för godsägaradeln.

Frågan om "den goda svenska tiden" är till stor del kopplad till böndernas ställning och villkor. Det är allmänt känt att såväl härskare, bönder som adelsmän i Sverige ansåg att böndernas villkor i Livland var mycket hårda (detta hindrade dock inte den svenska adeln att själv uppträda på samma sätt som sina tyskbaltska ståndsbröder, när den själv tog över gods i området). Hur har då den svenska staten agerat gentemot dessa bönder? Denna fråga är bland annat kopplad till frågan om huruvida livegenskapen avskaffades eller ej under slutskedet av den svenska tiden. Författarna fördjupar sig något i den diskussion som har ägt rum om detta i tidigare forskning. Det svar som de kommer fram till var att livegenskapen inte upphörde, men att Karl XI försökte stävja det missbruk och den godtycklighet som rådde bland godsägarna. Själv kan jag tycka att det kanske ändå var det som var det viktigaste för bönderna – att kunna leva av den jord de brukade utan att allt överskott gick till nyckfulla herrar som kunde göra precis vad de ville med sina bönder.

Kanske var detta tillräckligt för att det bland bönderna senare skulle talas om "den goda svenska tiden", då det fanns en överhet som ville sätta spärren mot godsägarnas godtycke.

I diskussionen om livegenskapen lyfter författarna fram olika ståndpunkter i forskningen. Detta är värdefullt och jag hade gärna sett att det skett oftare. Det hade varit positivt om skilda tolkningar hade fått komma till uttryck på många ställen i boken. Då hade det varit lättare för läsaren att utläsa var de viktiga skiljelinjerna går i forskningen om Estlands historia.

Författarna har en stor kunskap om forskningsläget. Tillsammans besitter de en omfattande språkkunskap som gör att en stor del av den relevanta forskningen har kunnat integreras i arbetet. Bristen på ryskspråkig forskning i den annars omfattande litteraturlistan antyder emellertid att det kan finnas vissa brister i redovisningen av rysk och sovjetisk forskning om Estland, även om många av de viktigaste resultaten naturligtvis också kan ha redovisats på andra språk.

Boken innehåller några mindre kartor som visar utbredningen av de områden som behärskades av olika makter i området. Detta är värdefullt, men jag hade gärna också sett en mer detaljerad karta över Estland, gärna både med sina historiska namn och dagens, så att läsaren hade fått en bättre översikt över var olika händelser utspelades. Många potentiella läsare är nog inte så bekanta med Estland att de omedelbart geografiskt kan placera exempelvis Lais (Laiuse) eller Walk (Valga).

Provinsen bortom havet är en intressant bok med många målgrupper: den som vill veta mer om ett områdes historia på andra sidan havet, historikern som vill allmänbildas och forskaren som vill få en översikt över relevant forskning om Estlands historia under den svenska tiden. Genom sin omfattande litteraturförteckning får inte minst den senare en bra genväg till det estniska forskningsläget.

Mittuniversitetet

JAN SAMUELSON

Erik Peterson & Annika Sandén, *Mot undergången: Ärkebiskop Angermannus i apokalypsens tid*, (Stockholm: Norstedts 2012). 298 s.

"Ty jag har hört som en förödelse över hela jorden, beslutad av Herren Gud Sebaot" – med detta citat från Jesaja 20:28 inledas boken *Mot undergången: Ärkebiskop Angermannus i apokalypsens tid* av Erik Petersson och Annika Sandén. Läsaren får veta att Angermannus (ca 1540–1608) – predikant och kyrkoherde – använde detta bibelord vid ankomsten till Lübeck år 1582.

Angermannus tänkte om sin tid som apokalypsens tid. Det var en tankefigur som redan några decennier innan han gick i exil började dominera både inom litteratur och konst.

Boken börjar med en skildring av den religiösa situationen i Europa under senmedeltid (första delen, "Apokalyps"), vars stämningar också återfinns i bokens titel. Författarna argumenterar för att undergången av den katolska tron och dess samhällsordning inledde framväxten av protestantismen i Europa. Samtidigt ansåg många av dåtidens lärda att det var det vanliga syndiga folket som ansvarade för de epidemier och naturkatastrofer som ägde rum vid denna tid. Pesten, hårda vintrar, översvämningar och torka ställde till med stora problem i det vardagliga livet och medförde att den svenska befolkningen minskade med en tredjedel. Vid samma tidpunkt började den politiska situationen, samt det religiösa livet, förändras.

I bokens andra del "Den glupande vargen" fokuserar författarna på den framväxande protestantismen i Sverige. Även om det fortfarande fanns en rad oklarheter kring den nya tron samt kvardröjande katolska strömningar var den protestantiska framväxten markant. Dessa spänningar förvandlades till större politiska konflikter inom det svenska samhället, ofta förknippade med Gustav Vasas efterföljare på den svenska tronen. I detta sammanhang blev Angermannus en av de främsta förespråkarna för den evangeliskt-lutherska tron och en viktig politisk aktör i Sverige. Som en följd av konflikten med Johan III om liturgin tvingades han emigrera till Tyskland. Återkomst till Sverige 1593, efter en ungefär tio år lång landsflykt, utgör en mittpunkt i Petersons och Sandéns bok. Samma år blev Angermannus utnämnd till ärkebiskop på Uppsalamötet, en position han fick tack vare stödet från hertig Karl. Tre år senare började hans stora visitationsresa genom Sverige – något som ägnas stora delar av bokens tredje och fjärde del "Förskjuten" och "Från ord till handling". Förutom den ingående beskrivningen av själva räfsten och sammanhangen kring denna, ägnas flera kapitel i den fjärde delen åt analysen av dåtidens moral samt folkets förmenta illgärningar och påföljder av dessa. De flesta straffen var relationsrelaterade. Inom den lutherska tron utgjorde vigseln inte längre ett sakrament. Ändå skulle samlevnaden endast organiseras via giftermål – alla andra former av samlevnad straffades hårt – med ris och vatten.

Den sista delen, "Tystnad", berättar om de konflikter som slutligen växte fram mellan Angermannus och hertig Karl. Räfsten som Angermannus började i Sverige samt hans sammansvärjning med Sigismund och dess lojala män i Stockholm resulterade i en process mot ärkebiskopen som slutade med att Angermannus fängslades. Angermannus slutade sina dagar i fängelse på Gripsholm slott 1608. Han begravdes på den lokala kyrkogården utan kyrkliga ceremonier.

Mot undergången: Ärkebiskop Angermannus i apokalypsens tid av Erik Peterson och Annika Sandén är inte bara en analys av ärkebiskopens Angermannus liv och handlingar. Det analytiska huvudperspektivet ligger på räfsten och dess betydelse i det senmedeltida Sverige och författarna frågar sig hur denna historia egentligen ska skrivas. Peterson och Sandén framställer detta genom att belysa Angermannus liv, hans politiska och religiösa engagemang, men ofta dominerar skildringarna av händelserna i Sverige och det övriga Europa medan Angermannus aktiviteter och handlingar träder i bakgrunden. Förutom själva räfsten lyfter författarna även fram dåtidens samhälle, kultur och religion, teman som ofta tillåts överlappa varandra. En förklarande beskrivning över vad som menas med Europa, eller Sverige för den delen, saknas dock. Som läsaren får man intrycket att apokalypsens tid har varit unik och exceptionell för just Angermannus agerande medan visioner om ett gudomligt straff även förekom under hela medeltiden. En beskrivning av själva övergången till protestantismen i Sverige tematiseras kortfattad, likadant den realitet som människor levde under innan lutherska tron fick spridning där och räfsten som ett europeiskt fenomen. Kanske den spanska inkquisitionen eller jesuitordens motreformation hade kunnat skapa en grund för möjliga komparativa undersökningar, något som i sin tur kunde kasta ett nytt ljus på utvecklingen av reformationen i Sverige? Samtidigt hade också en mer fyllig framställning av det politiska läget under Hertig Karl, blivande Karl IX, samt Sigismund och hans inflytande i landet tillfört boken ytterligare nyanser.

Avslutningsvis bör det understrykas att boken i sin helhet är en välskri- ven berättelse. *Mot undergången* är inte en uttalad biografi men liknar ändå denna litterära form. Genom Angermannus får läsaren en inblick i dåtidens kulturella och etiska maktstrukturer och inte minst det vanliga folkets levnadsätt. Jag hade dock gärna sett mer fokus på Angermannus liv och värderingar som resulterade i räfsten.

Södertörns högskola

MICHAL SALAMONIK

Annika Sandén, *Missdådare: Brott och människoöden i Sverige omkring 1600* (Stockholm: Atlantis 2014). 276 s.

Vad förenar en mördad gammal skräddare och en liderlig och försupen präst? Vad har en sadistisk make gemensamt med en bråkig och tjuvaktig ogift kvinna? Finns det en koppling mellan en ung borgarson som stal i kyrkan och en brutal storbonde som gjorde de unga tjänstekvinnorna gravida och sen dödade barnen?

Det som är gemensamt för dem var att de levde i eller nära de små städerna Vadstena och Linköping i början på 1600-talet och att deras liv har satt spår i bevarade källor, främst i rättsliga protokoll från rådstugorna och i de kyrkliga myndigheternas texter. De har huvudrollerna i Annika Sandéns bok *Missdådare*. Alla var visserligen inte missdådare i vår tids mening, men deras liv och uppträdande mot familj och grannar bröt mot tidens sociala och juridiska normer och deras livsberättelser bildar utgångspunkt för bokens sex minies-säer. Författaren försöker i ett mikrohistoriskt perspektiv skildra det vanliga folkets vardagsliv och ur de ganska knapphändiga källorna skapa ett socialt tittskåp som kan ge oss viktiga kunskaper om dåtiden, men kanske också ge oss allmänmänskliga insikter och på så sätt genom historien vinna en slags självkänedom. Berättartekniskt är metoden inte ny, men eftersom källorna från det tidiga 1600-talet är rikligare när det gäller de högre samhällsskikten har mera narrativa texter oftast behandlat rikets eliter. Det vanliga folkets vardagsliv skildras inte så ofta i svensk historisk litteratur.

Boken är i sig ett ambitiöst projekt, och resultatet är fascinerande och enligt min mening når författaren långt i sina ambitioner. Sandén skriver visserligen att källäget är magert när det gäller kunskap om det tidiga 1600-talet, men hon visar att även studiet av de tidiga rättsliga protokollen kan ge en värdefull inblick i det lokala livet. Detta är viktigt. Det sena 1600-talets texter och även yngre rättsligt material har sedan länge varit föremål för forskning.

Det tematiska urvalet för essäerna är gjort utifrån en personlig synpunkt och det gör texten engagerande. Det märks att författaren behandlar historia och historier som intresserar henne. Resultatet, de sex essäerna, har därför blivit riktigt läsvärt. Texterna har sina många intressanta aktörer och bland dessa finns alltså den döde skraddaren, den liderlige men uppskattade prästen och den bråkiga kvinnan som blev förvisad från staden, men som smög sig tillbaka igen. Berättelserna kan ses som små kriminalgåtor, men författaren använder händelserna på ett belysande sätt genom att hon steg för steg på ett associativt sätt introducerar läsaren i viktiga rättsligt kontextuella frågeställningar, som till exempel trolldom och vidskeplighet, självmord, hur rörliga människorna var, om de reste långt eller stannade i bygden hela livet och synen på manligt och kvinnligt. Listan på de intressanta kontextuella teman som tas upp kan göras lång, men frågan om heder och skam i olika sociala situationer återkommer i flera essäer. Egentligen fungerar texterna på tre nivåer. På den grundläggande nivån finner vi de stundtals magra källornas aktörer beskrivna genom det formaliserade rättsliga språket, den andra nivån utgörs av författarens bakgrundsteckning av städernas människor och miljö med dofter och ljud och på den tredje översta nivån möter vi de intressanta associativa kontextuella förklaringarna.

Metatemat för de sex texterna är, enligt min mening, övergången från det senmedeltida svenska samhället till det tidigmoderna. Genom aktörernas öden får läsaren ta del av olika aspekter av denna förändringsprocess. I rätts-historisk litteratur brukar denna övergång kallas för den judiciella revolutionen. Det var en samhällsomvälvning som fick fundamental betydelse på den centrala nivån, för rikets lagar, domstolssystemet, rättsutbildningen och förvaltningen, men den innebar också en djupgående normativ förändring på det lokala planet, för hur människorna skulle leva sina liv. Den judiciella revolutionen kom till Sverige under 1600-talets början och sammanföll med etablerandet av en stark central luthersk överhet med tydlig ambition att riket skulle styras effektivt och att undersåtarnas uppförande och moral skulle förbättras. Det är den perioden som Sandén skildrar i boken.

Ett viktigt tema som återkommer i de flesta av essäerna är lokalsamhällets behov av att upprätthålla den etablerade samhällsordningen. Med detta menar jag de sociala koder som styrde samvaron mellan kvinnor och män, mellan olika sociala klasser och mellan de etablerade och de inte etablerade inom de klasserna. Lokalsamhällets väktare, domstolar, administratörer och kyrka försökte upprätthålla stabilitet trots att de gamla förhållandena allt mer började ifrågasättas.

Sexuella utlevelser var ett område där överheten krävde ordning och ökade det normativa trycket på folket. Dygd och sedlighet var kodord för en strikt reglerad sexualitet och överhuvudtaget skulle sexuella handlingar begränsas till det lagligt ingångna äktenskapet. All utomäktenskaplig sexualitet skulle bekämpas, oavsett om det gällde föräktenskapliga förhållanden, samkönad sexualitet, incest eller tidelag. År 1608 hade överheten infört stränga sedlighetsbestämmelser hämtade från det Gamla Testamentet och man tvekade inte att göra det alldeles tydligt att reglerna måste efterlevas.

Detta för mig till ett annat viktigt tema som behandlas i flera av essäerna och det är den stundtals oförutsägbara rättvisan. Den lokala rättvisan kunde vara nyckfull och oberäknelig, även om överheten mycket beslutsamt försökte civilisera befolkningen. Det kunde vara svårt att få parter och vittnen till rådstugan, och rättegångarna kunde dra ut på tiden. Författaren beskriver också hur ärenden kunde förbli oavslutade och hur svårt det kunde vara att efter avkunnad dom driva in utdömda böter och att verkställa domar. Vi vet också från andra studier att de lägre domstolarnas straffdomar ofta ändrades av högre domstolar. Denna praxis blev fast etablerad i lag genom rättegångsordinantian och inrättandet av hovrätten 1614. Det innebar att mycket hårda domar som riskerade att skapa lokalt missnöje kunde mildras och att överheten visserligen kunde visa att människornas dygd och sedlighet var viktigt för hela riket, men att överheten också kunde visa nåd och förlåtelse, viktiga dygder som de styrande skulle leva upp till.

Boken är läsvärd och intressant, den är relevant vad gäller de kontextuella förklaringarna och engagerande när det gäller de många livsödena. Jag lade ifrån mig boken med frågan: hur gick det sen?

Boken vänder sig inte i första hand till akademiker av facket, men både notapparat och bibliografi är gedigna. Utifrån en rättshistorisk synpunkt menar jag att det finns goda referenser både till tidigare och till aktuell forskning. Boken är väl korrekturläst med bara något enstaka tryckfel och jag vill avslutningsvis tillägga att det är en riktigt snyggt formgiven bok.

Lunds universitet

CHRISTIAN HÄTHÉN

Joachim Östlund, *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650–1770* (Lund: Nordic Academic Press 2014). 396 s.

Joachim Östlund tar i *Saltets pris* sig an ämnet svenskar som förslavades i Nordafrika under 1600- och 1700-talen, en fråga som har ägnats mycket liten uppmärksamhet i tidigare svensk historisk forskning. Frågan har däremot uppmärksammats i en hel del internationell forskning, och den forskningen vill Östlund knyta an till. Konkret är det tre olika forskningsfält inom den internationella forskningen som han pekar ut som intressanta, och där han menar att det svenska fallet kan berika den internationella forskningen (s. 20–22). För det första är det frågan om maktrelationerna i Medelhavet mellan europeiska aktörer och det osmanska riket under denna period. För det andra är det frågan om gränsöverskridande nätverks betydelse för relationerna i Medelhavet. För det tredje är det frågan om synen på ”den andre”, och då i synnerhet synen på Orienten, i Europa. Boken är uppdelad i fem substanskapitel, med olika forskningsfrågor för respektive kapitel. Empirin bygger på en stor mängd olika källor, allt ifrån brev från tillfångatagna svenskar till konsulrapporter och folkvisor. Den stora bredden av källor som används är utan tvekan en av bokens allra största värden, eftersom författaren genom dem kan visa på den komplexitet som rådde i de frågor som behandlades.

Det första empiriska kapitlet behandlar situationen för de svenskar som förslavades i Nordafrika. Syftet med att ta europeerna som slavar var framför allt att tjäna pengar på dem genom att erbjuda europeiska aktörer eller stater att köpa slavarerna fria. Östlunds forskning i detta kapitel bygger främst på brevmaterial som svenskarna skickade hem till Sverige i hopp om att bli friköpta från sitt slaveri. Totalt uppskattar han att det rörde sig om ett par hundra, eller kanske något tusental, sjömän som kom att förslavas i Nordafrika under den tidsperiod han studerar. Östlund visar också att ka-

raktären på slaveriet kunde variera ganska betydande mellan olika individer.

Bokens andra kapitel undersöker hur den svenska statens agerande i frågan förändrades över tid. Här kan Östlund bland annat visa att staten redan tidigt inledde diplomatiska förhandlingar i frågan med de nordafrikanska staterna, inklusive framförhandlade friköpanden av förslavade svenskar. Den svenska staten hade dock problem med att få tag på information om vilka svenska undersåtar som var förslavade i Nordafrika, vilket underminerade möjligheterna att få till stånd ett välfungerande system för att friköpa slavar.

I bokens tredje kapitel argumenterar författaren för att ett system för friköpning av slavar utvecklades underifrån, exempelvis genom nationella kollektinsamlingar till förmån för tillfångatagna. Då dessa insamlingar som regel var sanktionerade av myndigheterna kan man förstås diskutera i vilken mån de i sig visar prov på initiativ underifrån, men författarna visar också prov på initiativ som mer otvetydigt togs underifrån. Kollektinsamlingarna beskrev vidare ofta nordafrikanerna tämligen balanserat, menar författaren, åtminstone jämfört med en del andra samtida källor.

Det fjärde kapitlet diskuterar de svenska konsulernas roll i processen. Konsulerna skulle vara svenska statens agenter i regionen, och kunde vara behjälpliga i friköpningsprocessen om svenska sjömän hade tillfångatagits. Vissa konsulter kom dock själva att försöka tjäna pengar på sin delaktighet i dylika förhandlingar. Konsulerna blev paradoxalt nog också, menar författaren, delaktiga i att stödja förslavningen av européer, eftersom en del konsulter kom att anställa slavar på konsulatet, och därmed bidrog till en ökad efterfrågan på hushållsslavar. Författaren kan i detta kapitel också belägga att ett antal svenska fartyg deltog i handeln med afrikanska slavar från Nordafrika, vilket i sig må vara intressant, men kan synas ligga utanför bokens egentliga syfte.

Bokens femte kapitel behandlar slutligen synen på den orientaliske "andre" i olika svenska källor från tidsperioden, som exempelvis tidningar, avhandlingar och folkvisor, och i synnerhet då hur denne "andre" behandlade de förslavade svenskarna. Författaren kan här visa att ganska många källor uppvisade en förhållandevis komplex bild av "den andre", där ett kolonialt synsätt inte spelade någon stor roll. Synen på det nordafrikanska slaveriet förändrades också med tiden. Flera svenska författare argumenterade exempelvis redan under mitten av 1700-talet för att det nordafrikanska slaveriet var betydligt mer humant än det slaveri som förekom på den amerikanska kontinenten.

Sammantaget ger den här boken ett viktigt och gediget bidrag till forskningen om Sveriges internationella relationer under tidigmodern tid. Östlund har samtidigt ambition om att knyta an till internationell forskning

på de teman som berörs i boken. Det är kanske den del av boken som hade kunnat utvecklas mer. Diskussionen som förs i bokens inledande kapitel om den internationella forskningen och dess resultat är tämligen kortfattad. Motiveringen till att studera just svensk empiri är likaså mycket kortfattad. Det är därför från start ganska oklart för läsaren vad författaren tänker sig att det svenska fallet mer specifikt ska kunna bidra med till det internationella forskningsläget och hur de tre forskningsfält han tar upp knyter an till de konkreta forskningsfrågor som behandlas i bokens olika kapitel. Det blir tyvärr inte heller alltid helt tydligt i bokens sammanfattande diskussion. Författaren kan då nämligen sammanfatta sin egen forskning, men närmast i förbifarten nämna något kort om hur dess resultat förhåller sig till den internationella forskningen. Ett viktigt undantag från detta är diskussionen kring undersökningen i det femte kapitlet, där författaren tydligt relaterar den svenska empirin till en pågående diskussion i den internationella forskningen om "andrefieringen" i Europa. Det är synd att resultaten från de övriga kapitlen inte lika tydligt relateras till det internationella forskningsläget. Även om många av Östlunds slutsatser från det svenska materialet bekräftar mycket av det som tidigare internationell forskning visat på, så finns här säkert många aspekter som hade förtjänat att lyftas fram tydligare såsom varande nya, eller tidigare inte tillräckligt uppmärksammade, perspektiv.

Göteborgs universitet

KLAS RÖNNBÄCK

Sten Westerberg, *Clas Rålamb: Maktspelare i storhetstidens Sverige* (Stockholm: Atlantis 2012). 335 s.

Clas Rålamb var en av dessa mångsysslade statsmän i stormaktstidens Sverige som det är svårt att inte bli imponerad av. Han var i olika skeden riksdagsman, riksråd, landshövding, jurist, diplomat, finansbyråkrat, medlem av statliga kommissioner och överståthållare i Stockholm – och visade sig dugande i samtliga roller. Dessutom låg han bakom inrättandet av Stockholms Auktionsverk, ett viktigt instrument för att underlätta likvideringar av lån tagna mot säkerhet i fast egendom. Ironiskt nog kom Rålamb själv att tvingas använda sig av Auktionsverket för att auktionera bort lösöre när han dömts ersättningsskyldig till kronan efter räfstens med Karl XI:s förmyndare. Som författaren till den föreliggande biografien Sten Westerberg konstaterar, kombinerade han teoretisk lärdom med praktisk handlingskraft.

Rålamb gjorde sig ett namn när han från en undanskymd position i adelsståndets tredje klass visade sig vara den mest välartikulerade förespråkaren

för att den nyligen avlidne Karl X Gustavs testamente skulle förkastas. En del av Rålamb's argument framstår idag som spetsfundigt lagvrängande. Men kärnan i argumentationen hade stor principiell betydelse: kungen hade inte rätt att testamentera bort riket som om det vore hans personliga egendom. Denna blandning av lömsk advokatyr och principiell rättskänsla visar sig vara ett genomgående drag hos Rålamb, som använde sig av skarpsinnig juridisk argumentation både för att tilltvinga sig land av bönder på Värmdölandet och för att hjälpa fattiga stockholmare när han var överståthållare. I fallet med kungens testamente, som ogiltigförklarades, visade han sig vara en konstitutionalist både i teori och praktik, och hans viktiga insatser för att Sverige till sist blivit ett land präglad av *rule of law* snarare än kunglig despoti har framhållits av författare som Fredrik Lagerroth och Michael Roberts. Rålamb författade också ett av de viktigaste verken inom 1600-talets svenska rättsvetenskap *Observationis juris practicae*. En av biografins få brister är att detta verk inte får någon utförlig behandling; då lag och rätt helt klart var i fokus för så stora delar av Rålamb's offentliga verksamhet hade det varit intressant att veta hur han lade ut texten i juridiska frågor.

Det är möjligt att Rålamb's motvilja mot kunglig maktfullkomlighet grundade sig i hur Gustav II Adolf behandlade hans familj efter att halvbrodern Erik på grund av en skadad hand inte kunnat fullgöra sina plikter som kammarjunkare. Kungen blev, som det heter, rasande över detta och den unge Erik blev så rädd att han flydde från kungens fältläger. Detta ledde i sin tur att Gustav Adolf beordrade att Rålamb's far skulle avsättas från sin tjänst och att hans förläningar skulle dras in. Kungens död hindrade dock detta från att verkställas. Rålamb själv kom också att ådra sig kunglig onåd – från Karl XI. Detta förklaras delvis av den roll han spelat i förkastandet av Karl X Gustavs testamente, men också av politiska intriger från Karls närmaste man Johan Gyllenstierna.

Även om Rålamb förstås inte stödde införförandet av enväldet hade han på många sätt bedrivit en politik som kunde falla både kungen och Gyllenstierna i smaken, och han samarbetade till en början bra med dem bägge. Den politiker som han oftast kom ihop sig med var i stället rikskanslern, greve Magnus Gabriel De La Gardie. Som ämbetsman i det dåtida finansdepartementet, kammaren, verkade Rålamb aktivt och enträget för sunda statsfinanser och en måttfull reduktion av donerade gods. Dessutom hade han varit motståndare till den äventyrliga utrikespolitik som De La Gardie förespråkade, och var hela tiden en anhängare av fredspolitik. Han hade till och med aktivt understött den förmyndarräfst som kom att drabba inte bara greve Magnus, utan också honom själv. Rålamb drog sig inte för att använda sig av, troligen falska, förräderianklagelser för att avlägsna De La Gardie från inflytande. Trots att han förordat sparsamhet dömdes han under

förmyndarräfsten bland annat för att han i likhet med andra medlemmar av riksrådet tagit ut en högre lön än vad han hade rätt till.

Genom att Westerbergs biografi följer Rålamb genom dennes många olika roller ger boken inblickar i många delar av 1600-talets svenska samhälle – och även av det osmanska riket som Rålamb besökte i egenskap av diplomat. Författaren har uppenbarligen gjort gedigna studier av källor och litteratur. Han visar god förmåga att bedöma politiska skeenden, här har hans bakgrund som statssekreterare säkerligen tjänat honom väl. Även om Westerberg beskriver sig som en "själsfrände" till Rålamb förfaller han inte till idoldyrkan, utan skildrar utan att blinka även dennes mindre smickrande sidor. Dessa mörka sidor gör inte denne 1600-talspolitiker och -ämbetsman till en mindre intressant person, tvärtom. Dessutom ger denna skildring en mikrohistorisk inblick i hur 1600-talets svenska stat och statskick fungerade i praktiken.

Stockholms universitet

JOAKIM SCHERP

Lars Nilsson & Håkan Forsell, *150 år av självstyrelse: Kommuner och landsting i förändring* (Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting 2013). 495 s.

Övergången från sockenstyre till kommunalstyre brukar betecknas som ursprunget till vår tids kommuner och landsting. År 2013 var det närmare bestämt 150 år sedan de första svenska kommunallagarna trädde i kraft, vilket utgör bakgrunden till denna jubileumsbok. I förordet, som är författat av Anders Knappe, ordförande i Sveriges Kommuner och Landsting, sägs syftet med boken vara att ge en bred översikt av den kommunala och landstingskommunala politiken och verksamheten från införandet av 1862 års författningar och fram till idag. En minst sagt omfattande uppgift som förbundet anförtrött åt Lars Nilsson och Håkan Forsell, båda historiker verksamma vid Stockholms universitet, att genomföra. Boken är indelad i två huvudavdelningar, den ena om kommunerna och den andra om landstingen.

Den första delen, som behandlar kommunerna, är skriven av Lars Nilsson och är den mest omfattande. När kommunalförfattningarna sattes till världen var Sverige fortfarande ett land som var präglad av den agrara näringen och vars invånare till största del bodde utanför städerna. Sedan dess har mycket hänt, både med kommunerna och med samhället i stort. Nilsson har valt att skildra den kommunala utvecklingen från äldsta tid och fram till idag utifrån tre olika teman.

Det första temat, som går under rubriken "Vad är en kommun", behandlar den kommunala geografin. Från början närapå 2 500 kommuner har minskat till dagens 290. Under 1900-talet förändrades kommunernas ursprungligen mer självständiga roll i riktning mot att bli ett redskap för staten att implementera omfattande välfärdssatsningar. På sikt tvingade det fram en storleksrationalisering, som sattes i verket genom två stora indelningsreformer omkring och efter seklets mitt. Nilsson lotsar läsaren till att förstå det tankegodt som har styrt den kommunala indelningen under olika tider. Stort utrymme ges till att reda ut den ursprungliga uppdelningen i olika kommuntyper; städer, köpingar, landskommuner och municipalsamhällen, en ordning som hade sina rötter i det gamla privilegiesamhällets skarpa gräns mellan stad och landsbygd.

Det andra temat har döpts till "Vad gör en kommun" och berör den konkreta verksamheten. I landskommunerna var fattigvården initialt den tyngsta utgiftsposten i en budget som för övrigt var påfallande liten, medan i städerna investeringar i infrastruktur såsom vatten- och avloppsledning, gator och brandskydd tidigt kom in i bilden. Men det var under perioden 1920 till 1970 som den kommunala verksamheten utökades på bred front i alla former av kommuner. Under de senaste 40 åren har kostnaderna för vård och omsorg tecknat in en allt större del av den kommunala budgeten.

Det tredje temat, "Vem bestämmer i en kommun", utgår från ett politiskt perspektiv med fokus på val och valdeltagande, partier och förtroendevalda. Tonvikten i framställningen ligger på tiden efter 1919 då allmän och lika rösträtt infördes på kommunal nivå. Det demokratiska genombrottet innebar att deltagandet breddades och socialdemokratin vann mark, men ett stabilt och högre valdeltagande som närmade sig dagens nivå blev verklighet först under 1930- och 1940-talen. Från det sena 1900-talet och efter övergången till enhetskommuner lyfter Nilsson fram som generella drag en minskning av antalet förtroendevalda, att antalet heltidsarvoderade politiker blivit fler, att andelen kvinnliga politiker har ökat markant sedan 1960-talet, samt en tilltagande partipolitiserings som yttrat sig i majoritetsstyre och stigande konfliktnivåer.

En av de största utmaningarna med att skriva översiktsverk är att finna en balans i stoffet, i det här fallet att fördela utrymme och tyngd mellan olika teman, tidsperioder och mellan nivåerna nationellt/regionalt/lokalt. Det är en svår ekvation och för att lösa den kommer flera olika metoder till användning. Först och främst anlitas lagtexter, statistik och tidigare forskning. Vidare ingår i boken en omfattande avdelning med illustrationer där ett stort antal orter från norr till söder representeras i bilder och bildtexter med kommunala motiv. Dessutom görs via egna källgenomgångar empiriska

nedslag på lokal och regional nivå. Överlag ger det en bra balans, även om det finns några frågetecken. Vad gäller de egna källgenomgångarna ges till exempel ingen bra förklaring till varför under det andra temat enbart sydsvenska stads- och landskommuner jämförs i stället för kommuner med större geografisk spridning. Det finns också en tendens hos författaren att lägga större vikt vid hur det såg ut i städerna än i landskommunerna, vilket är förståeligt sett till att det var där den mest progressiva utvecklingen ägde rum. Men som de facto sägs i boken så var det inte i städerna utan på landet som de flesta människor långt in på 1900-talet levde och fick sina kommunala erfarenheter.

Dispositionen är intressant på så sätt att den kompletterar den sedvanliga kronologin med tre övergripande teman. Det är på gott och ont. Till det positiva hör att det blir lättare att följa varje tema var för sig, till exempel hur den kommunala ekonomin har förändrats från en tid till en annan. Nackdelen är att helheten blir aningen förryckt av de många omtagen i läsningen och av de gränsdragningsproblem som följer med vad som hör till vilket tema. Sambanden mellan politiska, ekonomiska och administrativa förändringar blir därför inte lika tydliga som vid en rent kronologisk disposition. Dock ska sägas att författaren på ett förtjänstfullt sätt i ett inledande avsnitt pekar på den växelvisa interaktionen, i grund och botten är det mer en smakfråga än att något väsentligt saknas.

Ser man till helheten täcker Nilsson – huvudsakligen med framgång – in ett mycket brett kommunalhistoriskt spektrum. Emellertid blir det tydligt att det gått lite väl fort fram på några ställen. Införandet av representativt styre är ett konkret exempel på där analysen hade behövt fördjupas. I många landskommuner kännetecknades mellankrigstiden av att de politiska partierna kom att få en successivt allt viktigare roll i organiserandet av den lokala politiken, något som skyndades på av en i lag påbjuden övergång från stämma till fullmäktige. Nilsson lyfter i detta sammanhang fram att det inte sällan var lågt valdeltagande i de första fullmäktigevalen och pekar på Ramsele som ett extrempåfall: bara en enda person röstade i det första valet till kommunalfullmäktige 1919! Men det intressanta med valet i Ramsele är inte som Nilsson påstår att det blev svårt att bevara rösthemligheten med så få röstande, utan att det inom kommunen hade träffats en uppgörelse i förväg om att hålla ett skenval. Det vill säga, det var ett uttryck för hur man på en del håll i landet försökte stå emot den förändring som de påtvingade fullmäktigevalen innebar – mot en partipolitiserings av den lokala politiken. För att kunna ge en mer sammansatt bild av landskommunal politik under mellankrigstiden hade de statistiska uppgifter som källmaterialet består av behövt i större utsträckning diskuterats med resultat från fallstudier.

Den främsta styrkan i bokens första del om kommunerna är till syvende

och sist att den ger en lättillgänglig överblick av hur dagens kommuner har vuxit fram och formats som en del i samhällets utveckling. Som en service till de läsare som vill veta mer redovisas också föredömligt avsnitt för avsnitt vilken litteratur som legat till grund för framställningen.

Bokens andra del, om landstingen, är signerad Håkan Forsell. Den är kronologiskt ordnad i tre väl avpassade perioder, tiden före 1920, tiden från 1920 till 1970 och avslutningsvis tiden efter 1970. Från att initialt ha haft rätt oklara arbetsuppgifter kring vad vi idag skulle kalla "regionalt utvecklingsansvar" och med stora skillnader mellan olika landsting vad man företog sig, blev under 1900-talet sjukvården successivt den verksamhet som kom att överskugga det övriga. Även i denna del går det att diskutera urvalet av de exempel som lyfts fram från olika landsting, men med ett så begränsat utrymme förstår man att det inte varit helt lätt göra ett urval i stoffet. Tidigare forskning om landstingen är också mindre välutvecklad än den om kommunerna, vilket höjer värdet av Forsells sammanställning.

För att sammanfatta intrycken så levererar författarna vad som bäst kan kallas för en klassisk jubileumsbok. Boken vilar tryggt på tidigare vedertagna rön. Det är inte några vetenskapliga nyheter som presenteras, vilket inte heller är syftet. Författarna har fått kämpa mellan att å ena sidan beskriva helheten, å andra sidan även ge plats för att peka på lokala och regionala skillnader i hur kommunal- och landstingspolitik har bedrivits. I detta avseende liksom i fråga om dispositionen har jag bitvis haft vissa synpunkter på hur de har gjort sina val. Men i sin helhet är *150 år av självstyrelse: Kommuner och landsting i förändring* en gedigen bok i sin genre, ett översiktsverk att läsa för den som vill få perspektiv på hur samhället och kommunala organisationer har utvecklats över tid och i ömsesidigt beroende av varandra.

Mittuniversitetet

ERIK NYDAHL